

z cest 1

•
Solun

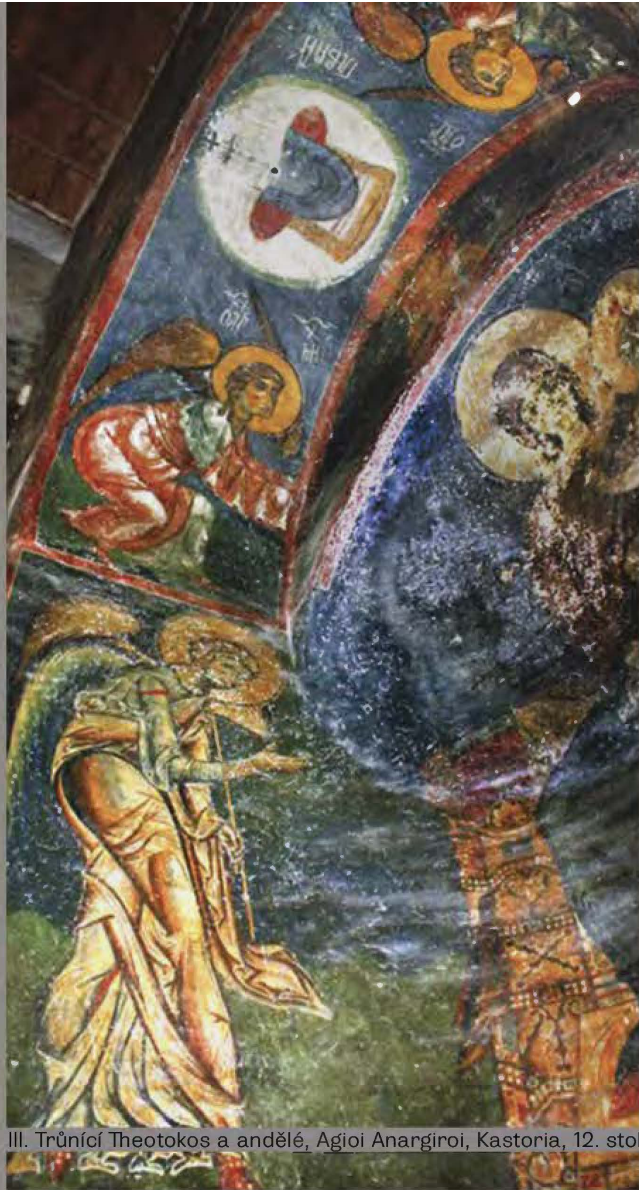
Masarykova
univerzita

I. Nanebevstoupení (detail), Hagia Sophia, Ochrid, 1037–1056

II. Oplakávání Krista, Sv. Panteleimon, Nerezi, po roce 1164

III. Trůnící Theotokos a anděl, Agioi Anargiroi, Kastoria, 12. stol.

IV. Anděl s trůnící madonou v apsidě, Kurbinovo, cca 1191

V. Nanebevzetí Panny Marie – východní stěna, Kurbinovo, cca 1191

Rádi bychom poděkovali všem těm, kteří nám svou podporou pomohli vydat tuto knížečku, ale také zorganizovat exkurzi nutnou pro její realizaci.

Děkujeme proto Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, která na naši cestu přispěla finanční podporou studentů. Náš dík patří také Lubomíru Hartmanovi za propůjčení vozů své firmy Ford CaRent za velmi příjemnou sponorskou cenu, s nimiž jsme celou cestu bezpečně absolvovali.

Rádi bychom využili této příležitosti k vyjádření našeho vděku také panu prof. Jiřímu Kroupovi, který stál u zrodu našeho Centra raně středověkých studií. Taktéž chceme touto cestou vyjádřit naši vděčnost vedoucímu Semináře dějin umění, Ondřeji Jakubcovi, jehož konstantní podpora a důvěra jsou pro naši práci naprosto zásadní. Konečně bychom chtěli poděkovat Alžbětě Ž. Filipové za skvělou organizaci celé exkurze.

Většina fotografií v knize je dílem kolektivu účastníků exkurze. U převzatých ilustrací zde uvádíme zdroje: 1, 60–63, 69, 70, 72, 73, 79, XIV, XIX [Eftychia Kourkoutidou-Nikolaïdou, Anastasia Tourta, *Wandering in Byzantine Thessaloniki*, Athens 1997]; 22–26 [Gordana Babic, *Ikony*, Kostelní Vydří 1997]; 75, XVIII [Nicos D. Papahatzis, Nicos Niconanos, *Monuments of Thessaloniki*, Thessaloniki 2012]; 49, 53, 56 (fotomontáž), 57, 58 (fotomontáž), 66, 68, 76, 77 [Charalambos Bakirtzis, Alexandra Doumas, *Mosaics of Thessaloniki*, Athens 2012]; 19, 20, 22, IX [Pasko Kuzman – Julija Tričkovska – Zoran Pavlov (edd.), *Macedonian Cultural Heritage – Ohrid world heritage site*, Skopje 2009]

Vydání první, elektronické
Brno, 2024
(První tištěné vydání vyšlo v Brně, 2014.)
© 2014 Masarykova univerzita
ISBN 978-80-280-0631-0
ISBN 978-80-210-6853-7 (brožováno)
Grafická úprava: Sunny People
Redakce: Klára Benešová, Alžbeta Filipová,
Ivan Foletti, Zuzana Frantová, Jan Galeta
a Teodora Georgjevová
Centrum raně středověkých studií
Semináře dějin umění FF MU
www.earlymedievalstudies.com

Centrum
raně středověkých studií
Západ | Byzanc | Islám

ápiscky cest

Jižní Balkán

Ivan Foletti, Zuzana Frantová, Monika Kučerová (eds.)
Masarykova univerzita, Brno 2024

1

Cesty za uměním jsou pro nás především nezbytnou součástí studia. Ani nejkvalitnější reprodukce a nejmodernější technologie nemohou zprostředkovat přímý prožitek ze setkání s výjimečnými objekty středověkého umění, který pocítovali lidé před staletími stejně jako dnes. Osobní kontakt s nimi, v prostředí pro které původně vznikaly, nám však může pomoci lépe pochopit, jak byly umělecké objekty vnímány v minulosti. Tímto setkáním tváří v tvář chceme poznávat středověká díla jako hmatatelnou součást života přítomného i minulého a pochopit tak jejich smysl a úctu jim věnovanou, která na mnoha místech přetrvává dodnes.

OBSAH

Úvod 8
Ivan Foletti

- 1 Ohrid 9
Ondřej Hnilica
 - 1.1 Sveti Pantaleimon,
tetrakonchální bazilika
v Plaošniku 10–11
Martin Jakubčo
 - 1.2 Hagia Sofia 12–13
Alena Vodáková
 - 1.3 Sveti Jovan Boĝoslov
v Kaneu 14–15
Monika Kučerová
 - 1.4 Sveta Boĝorodica
Periblepta 16–17
Matěj Mikloš
 - 1.5 Sveti Demetrius 18–19
Lenka Vrlíková
 - 1.6 Sveti Konstantin a Helena 20–21
Ondřej Hnilica
 - 1.7 Galerie ikon 22–25
Kristýna Pecinová

- Kurbinovo
- 2 Sveti Gorgi v Kurbinovu 26–29
Ivana E. Molnárová

- 3 Kastoria 30–31
Ondřej Hnilica
- 3.1 Hagios Stephanos 32–33
Petr Adámek
 - 3.2 Agioi Anargioi 34–37
Ondřej Hnilica
 - 3.3 Panagia Koumbelidiki 38–39
Františka Hájková

-
- 4 Soluň – Thessaloniki 40–41
Ondřej Hnilica
 - 4.1 Hagios Georgios 42–44
Zuzana Ragulová
 - 4.2 Hagios Demetrios 45–48
Zuzana Frantová a Martin Lešák
 - 4.3 Mozaika v kostele Hosios David 49–51
Ivan Foletti
 - 4.4 Hagia Sophia 52–55
Kateřina Martináková a Jan Galeta
 - 4.5 Panagia Chalkeon 56–57
Petr Vronský
 - 4.6 Agios Nikolaos Orphanos 57–58
Petr Vronský
 - 4.7 Hagioi Apostoloi 59–61
Petr Vronský
- Slovník pojmů 63

ÚVOD

◆◆◆ Knížka, která se dostává čtenáři do rukou, je výsledkem studijní cesty za středověkými památkami Makedonie a Řecka organizované v listopadu roku 2013 Centrem raně středověkých studií Semináře dějin umění Masarykovy univerzity v Brně. V žádném případě nemá ambice být kompletní či inovativní publikací o malířských a mozaikových dekoracích chrámů v jižní části Balkánského poloostrova: od samého počátku byla koncipována jako cahier de voyage, praktický nástroj sloužící k zapamatování nejdůležitějších navštívených památníků především pro studenty, kteří se exkurze zúčastnili. Vzhledem k tomu, že v českém prostředí je na toto téma velmi málo dostupné literatury, rozhodli jsme se nabídnout toto opusculum také širšímu publiku se zájmem o středověké umění. Přáli bychom si, aby vášniví a zvědaví zájemci mohli s námi – reálně či pouze v představách – znovu podniknout naši cestu. Rádi bychom tak představili objekty našeho studijního zájmu a předali trochu svého nadšení pro staré „byzantské“ umění i za zdi univerzity.

◆◆◆ Tento syntetický „průvodce“, jehož autory jsou sami studenti, představuje klíčové středověké památky nacházející se mezi Ochridem a Soluní. Každá dekorace či stavba je prezentována formou krátkého hesla, kde je objekt popsán a interpretován. Pro zájemce o hlubší studium se pod každým heslem nachází základní bibliografie reprezentující aktuální stav bádání. Hesla jsou doprovázena fotografiemi, z nichž většina vznikla přímo na místě. Čtenáři je k dispozici i malý slovník odborných termínů. Na konci knížky čtenář najde chronologickou syntézu všech nástěnných maleb a mozaik,

2

se kterými jsme se setkali. Jedná se o cenný nástroj, který, na rozdíl od geografického uspořádání sborníku, dovoluje nastínit proces, jakým se balkánská malba vyvíjela mezi 5. a 15. stoletím.

◆◆◆ Doufáme, že tato naše aktivita bude čtenáři přijata se sympatiemi. Rádi bychom jejím prostřednictvím představili způsob, jakým probíhá výuka dějin umění in situ. Má však být také příležitostí pro studenty vyzkoušet si různé fáze ediční a grafické práce, tolik potřebné pro jejich budoucí profesní uplatnění. Konečně doufáme, že by se mohla stát, se vši svou jednoduchostí, užitečným nástrojem pro setkání s výjimečnou uměleckou produkcí Balkánského poloostrova.

2 Florální motivy, tetrakonchální bazilika, Plaošnik, Ochrid, 6. stol.

3 Personifikace rajske řeky Geon, pramen života, Baptisterium, Ochrid, 6. stol.

OCHRID

◆◆◆ Poprvé je Ochrid v pramenech doložen až v 11. století. Podle některých byzantských historiků (např. Anny Komnény) bylo toto jméno jen „barbarský název pro starověké město a jezero Lychnidos“. Ochrid byl patrně sídlem bulharského cara Samuela a rovněž bulharského patriarchátu. Císař Basileios II. po svém vítězství nad Bulhary roku 1018 bulharský patriarchát zrušil, ale Ochrid zůstal autokefálním arcibiskupstvím podřízeným přímo císaři. Kolem roku 1090 zde byl arcibiskupem ustanoven Theofylaktos. Ten napsal legendu o životě Metodějova žáka sv. Klimenta, kterého označil za svého předchůdce a prvního biskupa v Ochridu. Tento údaj nelze nijak ověřit, ale protože lze s jistou pravděpodobností předpokládat, že Theofylaktos použil jako pramen svých znalostí ztracenou starší staroslověnskou legendu, lze ho s určitou opatrností přijmout. Ve 13. století o vládu nad Ochridem usiloval epirský despotát, ale nakonec se město dostalo pod vládu byzantského císaře. Roku 1334 však bylo smluvně postoupeno srbskému vládci Štěpánu Urošovi IV. Dušanovi a o šedesát let později, roku 1394, padlo do moci Turků.

Martin Jakubčo

HAGIOS PANTALEIMON, Tetrakonchálna bazilika v Plaošniku

10

1.1

◇◇◇ Plaošnik je časť dnešného mesta Ochrid v Macedónsku, situovaná v blízkosti jazera a Samuelovej pevnosti. Nachádzajú sa tu vykopávky, ktoré sú výsledkom mnohých archeologických výskumov zo 40., 60. a 90. rokov 20. st. Archeologické výskumy dokladajú osídlenie tohto územia už od doby železnej. Vtedy nieslo názov Lichnydos a plnilo funkciu nekropoly antického mesta. V období neskorej antiky a raného kresťanstva sa z tohto územia stáva episkopálne centrum rímskej provincie Nový Epirus. Počas tohto obdobia sa v oblasti Ochridu vytvorilo viacero mohutných ranokresťanských chrámov s bohatými mozaikovými podlahami, čo svedčí o jej prosperite v ranokresťanskom období. V 9. st. sem prichádza na popud bulharského kráľa Borisa I. žiak sv. Cyrila a Metoda, sv. Klement, zvaný Ochridský, ktorý sem, ako nám prezentuje neskoršia historiografia, prináša nové slovanské písmo, vytvorené sv. Cyrilom (hlaholiku), v jeho upravenej podobe (cyrilike), a zakladá kláštor. Z Klementovho kláštora sa stáva centrum (v Pasko Kuzman, Plaošnik, s. 54. sa môžeme dočítať, že aj univerzita) pre vývoj a rozširovanie nového písma. V 15. storočí toto územie ovládli Turci a zmenili jeho názov na Imaret. Meno Plaošnik je slovanská varianta názvu, no používaná až od 19. st.

4

◇◇◇ **Kostol sv. Klementa:** V areáli archeologických vykopávok sa dnes nachádza už len jediný stojaci kostol, ale aj ten je z 21. st. V rokoch 2001 a 2002 bol rekonštruovaný a v júli 2002 znovu vysvätený kostol sv. Pantaleimona. História kostola siaha pred 9. st., keď, ako vieme zo životopisu sv. Klementa od biskupa Theofilaca, prestaval sv. Klement po svojom príchode menší kostol a vybudoval v jeho okolí kláštor. Kostol bol v neskorších obdobiach viackrát prestavovaný, v určitej fáze bol päťloďovou bazilikou, čo dokladajú vykopávky v jeho okolí, v 16. st. bol kostol sv. Pantaleimona premenený na mešitu. Súčasná rekonštruovaný kostol predstavuje trojloďový chrám. Do tejto podoby ho dal prestavať sv. Klement v 9. st., s prídavkami zo 14. a 15. st. (ako sú severný a južný portál či zvonica), a v stavbe boli ponechané aj fragmenty z obdobia, keď

bola stavba mešitou. Kostol pôsobí pomerne moderne, ale v interiéri sú prezentované kusé fragmenty pôvodnej freskovej výzdoby a mozaikovej podlahy a taktiež sa tam nachádza hrobka sv. Klementa, ktorý na tomto mieste zomrel v roku 916.

◇◇◇ **Tetrakonchálna bazilika:** Z početných pozostatkov podlahových mozaík v archeologickom areáli je najväčšia a najkonzistentnejšia mozaika v takzvanej „tetrakonchálnej bazilike“, ktorá sa nachádza pár metrov severnejšie od kostola sv. Pantaleimona. Mozaiková podlaha je v celej ploche baziliky okrem kňaziska a je delená bordúrami s geometrickým ornamentom na polia rôznych tvarov, ktoré sú tiež vyplnené ornamentom s geometrickými, florálnymi, zoomorfnými a antropomorfnými motívami [5]. V rôznych prístavbách v okolí baziliky sa okrem podlahových mozaík s polami s podobným charakterom nachádzajú aj časti s vodným motívom štyroch rajských riek, napr. v severovýchodnej prístavbe, kde vidíme vytekať štyri prúdy riek, z ktorých po stranách pijú dva jelene. Pri tejto mozaike môžeme vidieť dedikačný nápis v gréčtine: „*Urobili to pre ich požehnanie tí, ktorých meno vie Boh.*“, a podobné dedikačné nápisy nachádzame aj na iných miestach tunajších podlahových mozaík. Podobnú tematiku vody ako v predchádzajúcom prípade môžeme nájsť taktiež v malom štvorapsidovom baptistériu, ktoré je pripojené k južnej stene „terakonchálnej baziliky“. Tu môžeme vidieť v každej apside zobrazené vysoké fontány, z ktorých tečie voda a z ktorých pijú vždy dvojice zvierat – jeleňov, vtákov alebo mačkovitých šeliem. V rohoch baptistéria vidíme personifikácie štyroch rajských riek v tvare ľudskej hlavy, ktorým z úst vytekajú pramene vody [3]. Pramene, vytekajúce z fontán a taktiež z úst ľudských hláv, sa spájajú do vodnej plochy, ktorá súvisle ztviera nádrž používanú pri krste, umiestnenú v strede. Táto ikonografia sa evidentne pohráva s motívom vody a odkazuje na krst, čím vytvára koherentné prostredie korešpondujúce s rituálmi odohrávajúcimi sa v baptistériu. Mozaiky sú datované do obdobia v rozmedzí druhej polovice 5. st. až prvej polovice 6. st., kedy malo toto územie prežívať obdobie

rozkvetu po vytvorení episkopálneho centra. Takéto datovanie nie je nijak rozporuplné ani po porovnaní so štýlovo podobnými mozaikami v meste Bilis, ktoré je s väčšou pravdepodobnosťou datované do prelomu 5. a 6. st. a predpokladá sa, že tu pôsobila práve mozaikárska dielňa z Ochridu.

5

BIBLIOGRAFIJA: Dimche Koco, Ranohristijanski baziliki vo oblasti na Ohridskoto Ezero, in: *Zbornik na trudovi: po povod 10-godišinata od osnovuvanje to muzejot, posveteno na XIII megunaroden kongres na vizantologizite*, Ohrid 1961, s. 15; Vasil Lahtov, Imaret – Ohrid, *Arheološki pregled* 4, 1962, s. 212; Vera Bitrakova, Imaret, Ohrid, *Arheološki pregled* 6, 1964, s. 108–109; Димче Коцо, Археолошки проучувања во Охрид од 1959 до 1965 год, *Годишен Зборник на Филозофскиот Факултет* 20, 1967, s. 257–266; Вера Битракова-Грозданова, *Старохристијанске споменици во Охридско*, Охрид 1975, s. 26–28 a 50–54, tab. VIII, obr. 21; Гордана Цветковиќ-Томашевиќ, *Рановизантиски подни мозаици – Дарданија, Македонија, Нови Епир*, Београд 1978, s. 81–82 a 84; Владо Маленко, Ранохристијански објекти во Охрид и Охридско, *Лихнид* 7, 1989, s. 4–5; Вера Битракова-Грозданова, За мозаиците од Lychnidos, Епир и Македонија, *Пелагонитиса* 3–4, 1997, s. 75–77; Mauro della Valle, Ohrida, in: Maria Angiola Romanini (ed.), *Enciclopedia dell'Arte Medievale*, vol. VIII, Roma 1997, s. 787–798; Иван Микулчиќ, *Антички градови во Македонија*, Скопје 1999; Rajko Bratož, The Early Christian Church in Macedonia and its relation to Rome, *Macedonian Heritage* 13, 2000, s. 43–62; Паско Кузман, Плаошник, Охрид, Македонија, in: Цветан Грозданов – Паско Кузман – Тања Паскали Бунташеска (edd.), *Плаошник – Возобновената црква на Св. Климент и Пантелејмон*, Охрид 2003, s. 34; Marie-Patricia Raynaud – Skender Muçai, *Les mosaiques des églises protobyzantines de Byllis (Albanie)*, Rome 2005, s. 390, obr. 5d, 11; Pasko Kuzman, Плаошник, in: Pasko Kuzman – Julija Tričkovska – Zoran Pavlov (edd.), *Ohrid world heritage: macedonian cultural heritage*, Skopje 2011, s. 54–61; Idem, The period of the basilicas, in: Pasko Kuzman – Julija Tričkovska – Zoran Pavlov (edd.), *Ohrid world heritage: macedonian cultural heritage*, Skopje 2011, s. 62–71; Mishko Tutkovski, Newly discovered mosaics in the tetraconchal church at Плаошник, *Patrimonium Mk., Periodical for Cultural Heritage – Monuments, Restoration, Museum* 5, č. 10, 2012, s. 107–116; <http://web.archive.org/web/20110929031845/http://www.ohrid.org.mk/eng/crkvi/pantelej.htm> [20.11.2013].

4 Mozaika podlahy, Плаошник, Охрид, 6. stol.

5 Florálni motivy, tetrakonchálna bazilika, Плаошник, Охрид, 6. stol.

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy **Zápisky z cest 1**.
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.